

УДК 94(44+430)«15/18»

DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347297>

Т. І. Батенко

ORCID: 0009-0005-6588-2192

Незалежний дослідник, кандидат політичних наук, доцент

T. Batenko

Independent researcher, Candidate of Political Sciences, Docent

**КУЗНІ ВІЛЬРЮ (ЛОТАРИНГІЯ) ТА КАМІННІ
ЧАВУННІ ПЛИТИ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ
КОНТЕКСТІ ЄВРОПИ XVI–XIX ст.**

*The Forges of Villeru (Lorraine) and Stone Cast Iron Slabs in the
Military-Political Context of Europe in the 16–19th centuries*

У статті досліджено роль кузень Вільрю в Лотарингії та Бару в контексті військово-політичних конфліктів Європи з кінця XVI до початку XX ст. Аналізується роль чавунних камінних плит як історичних джерел, що віддзеркалюють політичні, соціальні й економічні процеси регіону. Розглядаються чавунні плити з гербами Філіпа III Іспанського та місцевої знаті, їхнє значення для вивчення геополітичних змін, а також вплив Франко-пруської війни 1870–1871 рр. на залізорудний басейн Лотарингії.

Ключові слова: Лотарингія, Вільрю, камінна плита, металургія, Франко-німецька війна, Філіп III Іспанський.

This study examines the historical significance of the Villerupt iron foundries (Lorraine) within the broader context of military and political upheavals in Europe from the late 16th to the early 20th century. Particular attention is given to the interplay between geopolitical shifts, climatic anomalies (notably during the Little Ice Age), and the evolution of regional metallurgical practices. Cast-iron firebacks and chimney plates produced in Villerupt are interpreted not merely as utilitarian objects or decorative artifacts, but as material witnesses to the political identities and allegiances of the region. The study traces the transformation of symbolic motifs on these objects — from Habsburg imperial heraldry to localised noble emblems — against the backdrop of shifting sovereignties and strategic reconfigurations in Lorraine, particularly in relation to Franco-German rivalry and the aftermath of the Franco-Prussian War. Drawing on archival sources, material artifacts, and lesser-known cartographic records, the article offers a fresh perspective on how industrial production in a small borderland town can illuminate broader questions of political memory, territoriality, and the role of

resource-rich peripheries in shaping modern European conflicts. Research on the activities of the Villerupt foundries in the Duchy of Lorraine and Bar demonstrates their pivotal role in reflecting military-political, economic, and climatic processes from the 16th to the 19th centuries. Cast-iron firebacks, such as those bearing the coat of arms of Philip III of Spain (1603, 1608), Anne-Catherine Jusson (1688), and plates featuring Phoenixes, constitute valuable sources for analysing political preferences, social changes, and climatic conditions, particularly during the Little Ice Age. They reflect not only the technological level of metallurgy but also the political identity of the region under the influence of the Holy Roman Empire, Spain, and France. The strategic significance of the Lorraine and Bar iron ore basin, especially after the Franco-Prussian War of 1870–1871, underscores the geopolitical importance of the region in European history. The erroneous geological assessment by the German side during the 1871 negotiations allowed France to retain part of the Briey basin, which proved decisive for the development of its steel industry in the late 19th century. The research confirms that Lorraine, particularly Villerupt, was not only a centre of metallurgy but also an arena of struggle for resources that shaped European geopolitics on the eve of World War I.

Keywords: Lorraine, Villerupt, fireback, metallurgy, Franco-German War, Philip III of Spain.

Проблематика дослідження зосереджена на аналізі ролі кузень Вільрю в герцогстві Лотарингія й Бар як центру металургійного виробництва, що зазнавало впливу військово-політичних конфліктів від кінця XVI до початку XX ст., з особливим акцентом на період до Франко-пруської війни 1870–1871 рр. Чавунні камінні плити, вироблені в цьому регіоні, залишаються недостатньо вивченими як джерела, що фіксують політичні впливи (наприклад, іспанську та французьку гегемонію) й геополітичні зрушення, пов'язані з боротьбою за залізородні ресурси Лотарингії, які стали одним із факторів ескалації франко-німецьких відносин. Дослідження покликане дати відповідь на питання, яким є політичне та культурне значення кузень Вільрю, а також чавунних камінних плит, виготовлених у герцогствах Лотарингії та Бару, в контексті воєн і змін влади.

Залізородне виробництво у Вільрю досить ґрунтовно висвітлили о. Жан-Батист Кайзер (Kaiser, J.-В. 1938, р. 115–132) та Коїші Хорікоші (Horikoshi, К. 2007, р. 132–141). Ми виокремили кузні Вільрю серед інших — навіть більших сусідніх кузень Лотарингії й Бару, таких як Лонгві чи Тьонвіль, з огляду на їхнє особливе місце в історії чавунного виробництва як за часів Давнього порядку, так і під час Франко-пруської війни 1870–1871 рр.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській історіографії чавунні камінні плити з кузень Вільрю (Лотарингія та Бар) роз-

глядаються як самостійне джерело для вивчення політичної символіки й геополітичних змін у регіоні від кінця XVI до середини XIX ст. Аналізуються плити з гербами Філіпа III Іспанського (1603, 1608 pp.), Анни-Катерини Юссон (1688 р.) та плити з зображеннями Фенікса, що є маркерами регіональної ідентичності в умовах переходу влади від Священної Римської імперії та Іспанії до Франції. Ці металургійні вироби — це не лише артефакти матеріальної культури, а й індикатори локальної політичної належності та стратегічного значення залізорудного басейну Лотарингії в контексті франко-німецьких відносин до початку Першої світової війни.

Метою дослідження є комплексне осмислення культурного й стратегічного значення металургійного виробництва у Вільрю як фактора, що формував регіональну ідентичність Лотарингії та впливав на міжнародні відносини Франції й Німеччини протягом кількох століть до початку Першої Світової війни. Методологічно дослідження спирається на поєднання історичного, іконографічного та іконологічного аналізу, що дає змогу інтерпретувати символіку чавунних плит у контексті політичної культури ранньомодерної Європи.

Джерельна база дослідження базується на конкретних артефактах, історичних документах, мемуарах і наукових працях, безпосередньо пов'язаних з темою. Основу становлять чавунні камінні плити XVI–XVII ст. з кузень Вільрю, зокрема з гербами Філіпа III Іспанського (1603, 1608 pp.) та Анни-Катерини Юссон (1688 р.), що зберігаються в музеях (Музей фольклору та просто неба «Roscheider Hof», Князівський музей у Вердені) та приватних колекціях. Геральдичні елементи та девізи на цих плитах аналізуються за працею Філіпа Паласі (Palasi, P. 2016). Додатково, детальний аналіз камінних плит, що виготовлені в районах долин річок Маас і Рейн, представлено у праці Мішеля Резетта (Rézette, M. 2025), яка поглиблює розуміння їхнього історичного та культурного значення.

Політичний контекст Лотарингії висвітлюють мемуари Ніколя Дю Буа де Ріокура (Du Boys de Riocour, N. 1861) та Франсуа де Бассомп'єра (Bassompierre, 1873). Геополітичні та кліматичні аспекти аналізуються за працями Джефрі Паркера (Parker, G. 2013), Макса Реслера (Roesler, M. 11921) та Річарда Хартсхорна (Hartshorne, R. 1950). Доповнюють базу періодичні видання, зокрема L'Independant Franc-Comtois (1901), з інформацією про дипломатичні переговори 1871 р.

Іконографічний аналіз застосовано для виявлення та класифікації зображувальних мотивів — гербів, девізів, орнаментів, релігійних і міфологічних сюжетів, — які є носіями політичних ідентифікацій та соціальних значень. Іконологічний підхід дає змогу розкрити глибинний зміст цих символів, їх зв'язок із системами влади, ідеологією й колективною пам'яттю Лотарингії в добу переходу від Священної Римської імперії до Французького королівства.

Культурна герменевтика використовується як надбудовний інтерпретаційний рівень, що дає змогу прочитати чавунні плити не лише як матеріальні артефакти, а й як «тексти культури», де віддзеркалено взаємодію локальних ідентичностей, імперських амбіцій і символічної політики.

Такий міждисциплінарний підхід поєднує методи історії мистецтва, історичної антропології та політичної історії, забезпечуючи багатовимірне прочитання матеріальної спадщини Вільрю — від технологічних особливостей виробництва до семіотики влади, закладеної у візуальному коді чавунних плит.

Герцогство Лотарингія і Бар становить особливий інтерес для міждисциплінарного дослідження, умовно окресленого як «війна — клімат — чавун» протягом XVI–XVII ст. Особливо показовою є діяльність доменних печей у цьому багатому на поверхневі поклади залізної руди регіоні на різних етапах Малого льодовикового періоду, зокрема під час так званого «Брейгелівського холодного періоду» (1564–1644), що передував «мінімуму Маундера» (1621–1718).

Приблизно до кінця XVIII ст. старі поверхневі родовища залізної руди в цьому регіоні були вичерпані, після чого почалося розширення зони видобутку. Територія від Лонгві до Вільрю, а також усе залізорудне плато Брій (фр. *le plateau de Briey*), включно з районами вздовж сучасного бельгійського та люксембурзького кордонів, виявилися стратегічно важливими завдяки великим, на той час іще не розвіданим покладам руди. До 1871 р. ці ресурси стали життєво важливими для французької промисловості, а наприкінці XIX — на початку XX ст. вони набули особливого геополітичного значення в контексті франко-німецьких відносин, що суттєво сприяли неминучості Першої світової війни.

До Французької революції 1789 р. територія від Лонгві до Вільрю була znana виготовленням чавунних камінних плит із високоякісної у Вільрю, є важливими джерелами для вивчення політичних і соціальних уподобань регіону, а також зовнішніх політичних впливів, яких зазнавало герцогство Лотарингія і Бар. Водночас вони становлять цінний матеріал для фіксації окремих етапів Малого льодовикового періоду.

Найдавніша згадка про залізобудівне виробництво у Вільрю (фр. *Villerupt*, у XVI–XVII ст. — *Villeron*) міститься в договорі оренди 1410 р., де згадується «майстер Коллен Жак» (фр. *maître Collin Jacques*), а згодом «майстер Міллер» (фр. *maître Miller*). Угода стосувалася печі з виплавки руди та кузні з молотом (Horikoshi, K. 2007, p. 132–133; Kaiser, J.-B. 1938, p. 116)¹. Іншими

¹ Gengler R., Enderlein A. Les forges — Les usines sidérurgiques de la Grande Région du XVe au XIXe siècle (Неопубліковане дослідження Транскордонного проекту «Interreg — Grande Région», 2020: «L'histoire des plaques et taques de cheminées», sous-titre: Documentation du patrimoine de plaques et taques de cheminées en fonte en tant que supports d'images de notre histoire commune). Private archive of Roby Gengler, Remich (Lux).

словами, це була не доменна, а сиродутна піч, що виробляла залізо в формі шлакової губчастої маси (криці), яку потім обробляли молотом у кузні для видалення залишків шлаку.

Фрагментовані записи про кузні Вільрю, зумовлені постійними регіональними війнами, не дають повної картини щодо роботи в XVI ст. Загалом доменні печі з виробництва чавуну тут уже активно працювали з останньої чверті XVI ст. (Horikoshi, K. 2007, p. 134)¹, перші камінні чавунні плити, ймовірно, також припадають на цей період. Кузні Вільрю адміністративно належали до частини герцогства Лотарингія і Бар, що перебувала під сюзеренітетом герцога, а не короля Франції (Барруа-нерухоме: бальяж Сан-Міель, уряд і превоство Лонгві, (фр. L'office et prévôté de Longwi)) (Aimond, Ch. 1914–1917, p. 53), тобто були у віданні безпосередньо суверенного суду Сен-Міель герцогства Лотарингія і Бар, а отже могли тиражувати чавунні камінні плити з гербами ворога Франції — іспанського короля Філіпа III, як про це йдеться далі.

Розквіт кузень Вільрю. Плити з гербом Філіпа III Іспанського: політична символіка іспанського впливу

Похолодання та пізні заморозки, що стали стійкими з 1590-х рр., сприяли розширенню спеціалізації кузні Вільрю, що розпочала виробляти чавунні камінні плити. Відтоді плити, відлиті у Вільрю, належать до рідкісного регіонального типу опалювальних конструкцій, коли плиту-радіатор (фр. taque de cheminée) вставляли у відкритий отвір шафи, що розділяв вогнище на кухні та суміжну житлову кімнату або спальню (stube). Такий спосіб давав змогу передавати тепло відкритого полум'я до житлового простору. Розмір плити залежав від розмірів отвору в стіні шафи.

На перші два десятиліття XVII ст. припадає час розквіту кузень Вільрю, перерваний надовго Тридцятилітньою війною. Хорікоші вважає, що тоді кузні Вільрю виробляли стільки ж чавуну, скільки й Велика герцогська кузня Муаєвр (Horikoshi, K. 2007, p. 141). Розглянемо окремі плити, які характеризують політичні вподобання власників кузні, які вміло взаємодіяли з місцевою владою й торговцями чавуном.

Камінна плита (фр. plaque ou taque de cheminée) з гербом Філіпа III Іспанського відкриває XVII ст. — добу, сповнену воєнних конфліктів і кліматичних потрясінь. Джефрі Паркер у «Глобальній кризі» влучно зауважує, що протягом усього XVII ст. в Європі було лише три роки повного миру (Parker, 2013, XX).

Камінна плита 1603 р. (фр. taque de cheminée, нім. Takenplatte)

Ця плита представляє складний геральдичний сюжет — стилізований великий герб Іспанії з поділом на історичні королівства та землі, що входили до складу іспанської монархії. В середині коміра Ордену Золотого Руна роз-

¹ Acières de Longwy: 1880–1930. Mulhouse, 1930. P. 8.

Фото 1. Камінна плита з гербом Філіпа III Іспанського.

Розмір плити: ширина 96 см, висота 90 см, глибина 3 см. Джерело: колекція Князьвського музею у м. Верден (Франція).

Фото 2. Камінна плита з гербом Філіпа III Іспанського.

Розмір плити: ширина 96 см, висота 84 см, глибина 3 см. Вага 108 кг. Джерело: приватна колекція.

міщено багаточастинний герб Іспанії: у верхній частині — чверті Кастилії та Леону, Арагона та Арагона-Сицилії; зі щитком Португалії; нижче — герби Австрії, Старої Бургундії, Нової Бургундії та Брабанту, зі щитком Фландрії, який перетинає герб Тіролю. Над щитом — королівська корона. Пливу було відлито на честь 25-річчя іспанського короля Філіпа III (ісп. Felipe III; 1578–1621), можливо, — за ініціативи генерал-губернатора Іспанських Нідерландів у Люксембурзі або південному Ейфелі (нім. Eifel). З огляду на характерний орнамент, одним із місць виготовлення цієї моделі 1603 р., ймовірно, були доменні печі лотаринзького басейну в селищі Вільрю (фр. Villerupt)¹. Орнамент плити виконаний у вишуканому художньому стилі. Цю та інші подібні плити описують Анрі Карпентьє (Carpentier, H. 1912, р. 415) та Мішель Резетт (Rézette, M. 2025, р. 54, 64, 87). (Див. фото 1, 2).

Поверхня плити покрита чорною фарбою поверх червоної основи; у рельєфі збереглися сліди позолоти на літерах, цифрах і деталях герба. Такі шари фарби вказують на те, що плиту, ймовірно, використовували як об'єкт інтер'єру поза каміном — наприклад, як декоративну панель на стіні або навіть на фасаді будинку. Один із примірників плити 1603 р. з гербом Іспанії досі можна побачити у Вільрю — на фасаді будинку на вулиці Гамбетта (фр. rue Gambetta, ancien Est Bodson). Усі відомі зразки плит цього типу мають характерну нижню тріщину, що, ймовірно, є результатом технологічного дефекту лиття в конкретному ливарному цеху.

Існують також схожі за стилем, проте менші за розміром чавунні плити, датовані 1595 р. (Філіп II) та 1608 р. (Філіп III; випущена з нагоди 30-річчя

¹ Kremer. Kaminplatten — «Heraldik und Geschichte». URL: <https://salo.li/d0c474b>

Фото 3. Плита Філіпа II.
Джерело: колекція музею Roscheider Hof
(Конц, Німеччина).

Фото 4. Плита 1608 р., випущена
з нагоди 30-річчя короля Філіпа III.
Джерело: колекція Marc Maison
(Німеччина).

короля), всі — серійного виробництва (Див. фото 3, 4). Плиту 1595 р., ймовірно, відлили на низькогірному пасмі Ейфель (західна Німеччина або південь бельгійської провінції Люксембург) (Rézette, М. 2025, р. 54, А1-108, А1-109). Плита 1603 р. має походження з доменних печей Вільрю, що засвідчують характерні орнаменти рам — своєрідна «візитівка» цієї кузні. Плита 1608 р. була досить поширена довкола селища Монмеді (фр. Montmédy) в Лотарингії (Watrin, С. 1937, р. 17), поблизу бельгійського кордону та абатства Орваль. Це говорить певним чином про зону розповсюдження цього витвору кузні Вільрю.

Щодо випуску подібних плит, присвячених до ювілеїв Філіпа III 1613 та 1618 рр., нам нічого не відомо. З-поміж усіх чавунних плит із гербом Філіпа II та Філіпа III, модель плити 1603 р. постає найвдалішим прикладом художньої майстерності та композиційної завершеності.

До певної міри чавунні камінні плити з гербом Іспанії, датовані 1603 і 1608 рр., віддзеркалюють останні роки так званої «золотої доби» Іспанії, що тривала від завершення Реконквісти 1492 р. 1603 р. Іспанія залишалася однією з наймогутніших держав світу — імперією, яку в XVI ст. зміцнили Карл V і Філіп II. Тому не дивно, що Філіп III прийняв девіз батька, який викарбувано на плиті: «DOMINUS MHI ADIVTOR» («Господь — мій помічник», Матвій 6:13) (Palasi, Р. 2016, р. 111).

Плита була відлита 1603 р. — в рік смерті королеви Англії Єлизавети I, союзниці Генріха IV Наваррського, або незадовго після того. В Лотарингії тоді правив герцог Карл III Лотаринзький (фр. Charles III de Lorraine, 1543–1608), чия довга та поміркована політика забезпечила регіону відносну стабільність, попри загальноєвропейські потрясіння. Саме за його правління частина герцогства Лотарингія і Бар (Барруа-нерухоме) зберігала

автономію всередині Священної Римської імперії, що давало змогу, зокрема, активно розвивати металургію. В Іспанських Нідерландах тоді правили Альбрехт VII Австрійський (нім. Albrecht VII von Österreich, 1559–1621) та інфанта Ізабелла Клара Євгенія, донька Філіпа II (ісп. Isabel Clara Eugenia, 1566–1633), які були співволодарями іспанських провінцій Нідерландів¹.

Випуски чавунних камінних плит, присвячених до ювілеїв короля Філіпа III, певною мірою були подібні до карбування пам'ятних імператорських монет або медалей. Їхня функція виходила за межі утилітарної — вони фіксували політичний момент, створювали візуальний зв'язок із монархією та були формою пропаганди. Втім, традиція, започаткована випусками 1603 і 1608 рр., була порушена: жодної відомої плити з гербом Філіпа III та батьківським девізом «DOMINUS MINI ADIUTOR» до 35-ліття (1613) чи 40-ліття (1618) короля, а також до 15-ї та 20-ї річниці його перебування на престолі, не з'явилося. Єдиної відповіді на це питання немає. Висуваються кілька версій. Серед можливих причин — погіршення фінансово-економічного становища Іспанії, пов'язане з виснажливою голландською кампанією та державним банкрутством 1607 р. До цього додається корумпованість королівського оточення (ісп. Validos) і загальне падіння авторитету Філіпа III як усередині країни, так і на міжнародній арені. Ситуацію ускладнили неврожаї, голод і спалахи бубонної чуми, що в окремі роки призвели до зменшення населення Іспанії на понад 10% — найбільше постраждало сільське населення. Водночас варто враховувати й зовнішньополітичний та регіональний контекст, зокрема становище герцогства Лотарингія і Бар, яке, зазнало французької анексії та руйнувань Тридцятилітньої війни. Лише 1651 р., за правління короля Філіпа IV (ісп. Filipe IV de Habsburgo, 1605/1621–1665) знову зустрічаємо камінні плити з королівським девізом «DOMINUS MINI ADIUTOR» (Rézette, M. 2025, p. 87, A2-88), проте вже не лотаринзького походження.

В підсумку, поглиблення протистояння між Францією та Іспанією в роки Тридцятилітньої війни видається головною причиною зникнення плит Вільрю, що прославляли іспанського монарха. До 1608 р., яким датована остання відома плита з гербом Філіпа III, відлита у ливарних цехах Вільрю, подібну символіку ще сприймали терпимо. Однак після смерті герцога Карла III Лотаринзького 1608 р., а також із загостренням французько-іспанських відносин наприкінці правління Генріха IV, а згодом — за Людовика XIII, коли напруження між Францією та герцогами Генріхом II і Карлом IV роз-

¹ Під час заручин Альбрехта та Ізабелли, Філіп II передав доньці права на управління Південними Нідерландами: Фландрією, Артуа, Ено, Брабантом, Камбре, Лімбургом і Люксембургом. Фактично, йшлося про надання їм суверенітету над цими територіями. Відповідно до умов угоди, у разі безплідного шлюбу суверенітет мав повертатися Іспанії. Троє дітей Ізабелли Клари Євгенії померли в дитинстві, а після її смерті 1633 р. Іспанські Нідерланди знову повернулися під контроль іспанської корони.

горталося в контексті Тридцятилітньої війни, використання подібної іконографії в лотаринзьких кузнях стало політично неприйнятним.

У цьому контексті доцільна історична ремарка щодо особи іспанського короля. Філіп III був, за свідченнями істориків, цілковитою протилежністю батька, Філіпа II — харизматичного й авторитарного володаря. Сесіла Веджвуд та інші дослідники характеризували його як людину позбавлену яскравих рис, інтелектуальної сили чи політичної ініціативи (Веджвуд, С. 2011, с. 72). Значну частину управління він передав у руки фаворитів. Найвпливовішим серед них був Франсиско Гомес де Сандоваль-і-Рохас, 1-й герцог Лерма (ісп. Duque de Lerma, Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, 1552/1553–1625), який керував державними справами в 1598–1618 рр. Після звинувачень у корупції та протекціонізмі герцог втратив вплив, а позицію фаворита посів його син — Крістобаль Гомес де Сандоваль Рохас і де ла Серда, 1-й герцог Уседа (ісп. Duque de Uceda, Cristóbal Gómez de Sandoval Rojas de la Cerda, 1581–1624).

Сам Філіп III мало втручався в державні справи, а в останні роки життя тяжко хворів. У придворних колах Іспанії того часу поширювалася цинічна й іронічна історія про те, як нібито король помер, «згорівши» біля каміна: мовляв, придворні не змогли вчасно знайти єдиного вельможу, який мав право пересунути монарха, що сидів у кріслі занадто близько до вогню. Ця історія, хоч і звучить анекдотично, має певне історичне підґрунтя. Про неї згадує в спогадах маршал Франції, французький посол в Іспанії 1621 р. Франсуа де Бассомп'єр (фр. François de Bassompierre; 1579–1646). Про інцидент біля каміна Бассомп'єр, який довго марно очікував аудієнції в Мадриді, дізнався від іспанського маркіза де Побара (фр. Marquis de Pobar, Henry d'Avila y Guzman). Маркіз розповів, що в один із холодних березневих днів 1621 р. (цей рік був винятковим із погляду кліматичного похолодання — досить згадати, що взимку 1621 р. замерз навіть Босфор) у дні Великого посту для відпочинку короля розпалили сильний вогонь у каміні. Полум'я було настільки потужним, що жар обпалив Філіпу III обличчя. Шкіра стала багровою, монарх рясно спітнів, але, за звичкою, не скаржився. Маркіз де Побар, помітивши, що король відчуває дискомфорт, не наважився сам пересунути його — це дозволялося лише визначеним особам, згідно з придворним етикетом. Тож, відповідно до протоколу, він відправив слугу на пошуки герцога Уседа — фаворита короля й корпусного сомельє, до обов'язків якого входили не лише турбота про одяг, а й, формально, переміщення монарха, а також нагляд за умовами в кімнаті. Герцога знайти одразу не вдалося. Весь цей час хворий король залишався у кріслі — спітнілий, пригнічений, безпорадно очікуючи, поки прибуде той, хто мав право його пересунути. Наступного дня у Філіпа III розвинулося рожеве запалення (лат. erysipelas), яке супроводжувалося лихоманкою і нудотою (Bassompierre, р. 240–241). 31 березня

1621 р. Філіп III помер. Одразу після смерті батька, новий король Філіп IV усунув герцога Уседа від усіх посад. Той, хто роками тримав у руках фактичне керівництво країною, закінчив життя у в'язниці.

Кузні Вільрю у контексті французьких окупацій Лотарингії XVII ст.

Завоювання герцогства Бар і Лотарингії, як буферної напівсуверенної провінції між Францією та Священною Римською імперією, завжди залишалося серед ключових стратегічних інтересів Парижа (Du Boys de Riocourt, 1861, р. 51–55). Ці впливи поступово наростали — спочатку в формі юридичних зазіхань, які чергувалися з воєнними інтервенціями, з епохи Франциска I та завершуючись остаточною анексією герцогства Лотарингії і Бар за правління Людовика XV 1766 р. (зі смертю останнього герцога Станіслава Лещинського).

Війни Франції проти герцогства Лотарингії й Бару за участі герцога Карла IV, що розгорнулися під час Тридцятилітньої війни (1632–1634; 1645–1646), мали на меті остаточне підпорядкування всієї Лотарингії французькій короні. Франція двічі окупувала ці землі — у 1633 та 1670 рр. — встановлюючи владу військових губернаторів, за винятком нетривалого миру між 1663 і 1670 рр., коли Карл IV тимчасово повернув собі герцогський престол. Рівськський договір 1697 р. повернув Лотарингію і Бар від Людовика XIV до його законного спадкоємця, герцога Леопольда (Duvernoy, É., 1929, р. 1–21). Воєнні дії призвели до спустошення території й завдали тяжких руйнувань, зокрема чавунній промисловості Лотарингії.

Кажучи про особливості воєнних дій Франції проти Лотарингії, досить згадати оборону фортеці Ла Мот-ан-Басиньї (фр. La Mothe-en-Bassigny). Військово-політичний діяч, дипломат і мемуарист герцогства Лотарингії Нікола Дю Буа де Рюкур (фр. Nicolas Du Boys de Riocourt) детально описав усі облоги Ла Мот, учасником яких він був, а також побут, звичаї та суверенні права герцогства (Du Boys de Riocourt, N. 1861).

Фортеця Ла Мот розташовувалася між селами Отрекур (фр. Outrecourt) і Сулакюр-сюр-Музон (фр. Soulaucourt-sur-Mouzon) у департаменті Верхня Марна, на захід від Нефшато (фр. Neufchâteau) у Вогезах — тобто в одному з важливих центрів металургійного виробництва XVII ст. Заснована в середині XIII ст. на висоті 506 м над рівнем моря, фортеця з часом отримала міцні стіни заввишки до 30 м і бастионні укріплення в італійському стилі. Ла Мот мала стратегічне значення як ключовий плацдарм Священної Римської імперії на кордоні з Францією. Сучасники розглядали Ла Мот як другу за значенням фортецю Лотарингії після Нансі, а також як символ її незалежності. Саме це — її символічний і стратегічний статус — було неприйнятним для французької корони: існування потужної лотаринзької твердині на французькому кордоні сприймалося як виклик, який необхідно було ліквідувати.

1634 р. Франція готувалася відкрито вступити в Тридцятилітню війну. Герцогство Лотарингія на чолі з герцогом Карлом IV (фр. Charles IV; 1604–1675) вже давно драгувало Людовика XIII, оскільки герцог послідовно підтримував свого формального сюзерена — імператора Священної Римської імперії — і шукав союзників проти політики кардинала Рішельє. Людовик XIII прагнув усунути Карла IV як перешкоду, і протягом 1632–1633 рр. анексував Лотарингію. Вже наступного, 1634 р., французькі війська розпочали першу облогу Ла Мот, останньої фортеці Лотарингії, що залишалася поза контролем французької корони (Du Boys de Riocourt, N. 1861). Перша облога тривала 141 день. Після запеклого опору захисники фортеці капітулювали, отримавши гарантії безпечного виходу для гарнізону та мирного населення. Згодом фортецю відбудували за наказом Карла IV, який на той час знову домогся визнання свого титулу герцога незалежної Лотарингії. У XVII ст. Ла Мот для французької монархії стала символом, подібним до Карфагена для Рима в останні роки Пунічних воєн. Як Катон Старший повторював «Карфаген має бути зруйнований», так само кардинали Рішельє та Мазаріні могли б щоденно повторювати: «Ла Мот має бути знищений». Ба більше, саме під час однієї з облог Ла Мот, 4 грудня 1642 р., помер кардинал Рішельє, а фортеця так і не була взята. Однак у заповіті він закликав наступника знищити останню непокірну твердиню Лотарингії до фундаменту¹. З цим містом зникла незалежність Лотарингії (Bonnabelle, C. 1890, p. 53).

Катастрофічним для кузень Вільрю був 1636 р., коли регіон спустошили чума, голод, а також французька і шведська армії (Kaiser, J.-V. 1938, p. 124). Після того як 1636 р. доменна піч, що належала Габрієлю Бернару де Лонгві (фр. Gabriel Bernard de Longwy), була зруйнована під час французького вторгнення в герцогство², знадобилося багато часу для відновлення металургії. 1636 р. було знищено й декілька важливих металургійних центрів, зокрема доменні печі Ла Соваж (фр. La Sauvage, поблизу Вільрю), Ерсеранж (фр. Herseange) та інші кузні регіону³. А 1639 р. загинула від пострілу в голову власниця кузні Вільрю Франсуаза Менжен (фр. Françoise Mengin) (Horikoshi, 2007, p. 141; Kaiser, J.-V. 1938, p. 124). Кузня відновила роботу не раніше ніж 1644 р. (Kaiser, J.-V. 1938, p. 125).

¹ Під час останньої облоги Ла Мот 1645 р., яка тривала 205 днів, французи вперше на європейському театрі бойових дій використали бомби — кулі, начинені вибухівкою та оснащені запалом, які відстрілювали з мінометів. Щоб уникнути повного знищення рідного міста, Ніколя Дю Буа де Ріюкур, генерал-лейтенант і представник регіону Бассіньї, склав та передав французам пропозиції капітуляції. Французька сторона їх прийняла, гарантуючи збереження Ла Мот разом із його мешканцями. Однак негайно після капітуляції кардинал Мазаріні наказав повністю зруйнувати місто. Лотаринжці знову звернулися до Ніколя Дю Буа де Ріюкура, доручивши йому подати позов до французького суду для скасування наказу. Та їхні благання залишилися непочутими: місто було стерте з лиця землі, включно з церквою як духовним і символічним центром громади. Цей драматичний епізод детально описаний у спогадах самого Ніколя Дю Буа де Ріюкура (Du Boys de Riocour, N. 1861).

² Acières de Longwy: 1880–1930. Mulhouse, 1930. P. 8.

³ Acières de Longwy: 1880–1930. Mulhouse, 1930. P. 8.

Фото 5. Плита з гербом Юссон.
Ширина: 98 см; висота: 86 см;
глибина: 4 см; вага: 181 кг.
Джерело: каталог Henri Carpentier

У 1645/46 рр. нове воєнне вторгнення до Лотарингії й Бару під керівництвом маршала Тюренна, здійснене, щоб остаточно підкорити герцогство, завдало ще більших руйнувань доменним печам та іншим металургійним об'єктам, зокрема в басейні Лонгві¹.

Кузні й чавунні плити Вільрю в роки «пізнього мінімуму Маундера»

Ще напередодні Французької революції 1789 р. Ф. Ф. де Дітріх високо оцінював потенціал доменних печей Вільрю і навколишніх сіл басейну довкола Лонгві та Вільрю (Dietrich, P.-F. de, 1799–1800, р. 472).

Після повного повоєнного відновлення, 1675 р. доменна піч Вільрю разом із ливарнею та рафінерією виробляла 200 тис. фунтів заліза на рік, а на початку XVIII ст. 300 тис. фунтів щороку (Kaiser, J.-В. 1938, р. 128).

У період французького контролю з'являються камінні плити з гербами місцевої знаті, що засвідчують локальну ідентичність і статус нових власників відродженої після Тридцятилітньої війни кузні Вільрю (Див. фото 5).

Камінна плита (фр. plaque ou taque de cheminée) з гербом власниці кузень Вільрю — Анни-Катерини Юссон (фр. Anne-Catherine Husson; 1632–1708), відлита 1688 р. або пізніше, репрезентує відродження доменного виробництва у Вільрю. Анна-Катерина Юссон походила з давнього роду майстрів-металургів із Сен-Клер (фр. Saint-Clair), поблизу Вільрю. Її першим чоловіком був Мартен Бегіне (фр. Martin Béguinet; 1619–1685) — заможний торговець, мер Лонгві, а також власник кузень у Вільрю та досвідчений майстер металургії. Після смерті чоловіка Анна-Катерина Юссон успадкувала його металургійний комплекс, ставши однією з небагатьох жінок-власниць у цій галузі в Лотарингії кінця XVII ст. Цікаво, що на плиті з її гербом 1688 р. відсутні «вузли вдови», які зазвичай обрамлювали герб, символізуючи траур за покійним чоловіком. 1693 р. Анна-Катерина Юссон, маючи 60 років, вийшла заміж удруге — за 35-річного Шарля де Арокура (фр. Charles de Haraucourt). Після його смерті 1694 р. вона успадкувала його землі й залишалася власницею кузні Вільрю (Kaiser, J.-В. 1938, р. 132).

Герб Юссон — розтягтий щит: у верхньому полі — дві стріли, покладені навхрест; у нижньому — пагорб із чотирьох пагорбків².

¹ Acéries de Longwy: 1880–1930. Mulhouse, 1930. P. 9.

² Фр. Blason de Husson: Coupé de... à deux flèches posées en sautoir et de... à un mont de quatre coupeaux.

Фото 6. Плита з Феніксом у полум'ї.
Джерело: Claude Augustin

Фото 7. Плита з Феніксом у полум'ї.
Джерело: Arta Plaza

Плити з Феніксом у полум'ї

Походження цих камінних плит (фр. plaque або taque de cheminée) — ливарні цехи Вільрю (фр. Villeroy), а також інших кузень уздовж Мозеля, кінець XVII — початок XVIII ст. Розмір першої плити (Див. фото 6): ширина 103 см, висота 83 см, глибина 3 см, вага — 153 кг (фото: Claude Augustin). Розмір другої плити (рідкісніший варіант) (Див. фото 6): ширина 112 см, висота 98 см, глибина 3 см (фото: Arta Plaza).

У нижній частині другої плити помітна характерна тріщина, аналогічна тій, що спостерігається на плиті з гербом Філіпа III 1603 р. виготовлення. Девіз на плиті: «Полум'я — це квіти, або я повертаю своє життя» (фр. «FLAMES SONT FLEURS OU JE REPREN MA VIE») (Carpentier, Н. 1912, р. 388).

Стилізована схожість двох моделей — з гербом Анни-Катерини Юссон та зображенням Фенікса — відносить їхнє походження до кінця 1680-х — початку 1690-х рр. Водночас подібні моделі відливали й на початку XVIII ст. Камінна плита з зображенням Фенікса, що постає з полум'я, — одна з найпоширеніших міфологічних тем у мистецтві чавунного лиття для камінних плит. Фенікс — легендарний птах античної традиції, зокрема грецької, що, за міфом, прожив багато століть. Перед смертю він збудував гніздо з ароматичних рослин, підпалив його, згорів і відродився з попелу омолодженням.

Образ Фенікса як символу вічності, оновлення й воскресіння з'являється у Франції вже в період Пізнього Відродження. Зокрема, король Франциск I виявляв особливу прихильність до цього символу. Фенікс, разом з іншою його улюбленою емблемою — саламандрою, став однією з найпопулярніших тем для чавунного лиття у французьких майстернях, особливо в регіоні Тьйонвілля (фр. Thionville, департамент Мозель) та у так званому Bon-

Rays — південній частині історичного герцогства Люксембург. Типи плит із зображенням Фенікса набули особливої популярності в добу Першої Французької республіки, коли використовувати геральдичні й релігійні символи було заборонено (Didderich, É. 1914, p. 36 (Phénix)).

Кузні Вільрю в контексті першої німецької анексії Лотарингії та Ельзасу (1870–1871)

До початку Франко-пруської війни 1870 р. кузні Вільрю суттєво модернізував їх власник — Огюстен Пуїє-Кертъє (фр. Augustin Pouyer-Quertier, 1820–1891), майбутній міністр фінансів Франції. А вже невдовзі після війни, 1873 р. на цій території було засновано французький сталеливарний завод Майшвілля (фр. Micheville), що остаточно позначило завершення епохи виробництва чавунних камінних плит у Вільрю — ця галузь стала сторінкою минулого.

Після Франко-пруської війни 1870–1871 рр. стратегічне значення Вільрю і місцевостей навколо зросло — разом зі зростанням ролі заліза, чавуну та сталі — на тлі поразки Франції у війні з Пруссією.

Однією з причин швидкого успіху пруських військ у цій війні була густо розгалужена залізнична мережа, яка забезпечила стрімку мобілізацію армії. За лічені дні пруські війська взяли під контроль Ельзас і Лотарингію (Rondeau, В. 2024, p. 58–64). Ще з 1830–1840-х рр. Пруссія, як і більшість країн Європи, розпочала будувати залізничні лінії з чавунними рейками. Але вже в середині ХІХ ст. їх почали масово замінювати на залізні, а після впровадження Бессемерівського процесу (1856) — на сталеві, значно дешевші й міцніші. Отже, було очевидно: наступна війна з Францією буде війною за ресурси — передусім за залізородні й вугільні родовища.

На початку 1871 р., після капітуляції Франції, Німеччина підготувала кілька варіантів карт із новою лінією франко-німецького кордону. Визначали цю лінію з огляду на стратегічне значення залізородних басейнів.

У цей період німецький металург Карл Фердінанд Штумм (нім. Stumm, спадковий власник залізородного заводу в Саарбрюкені) та гірничий інженер Вільгельм Хаушекорне (нім. Hauchecorne), які консультували О. фон Бісмарка, надали йому помилкову оцінку геологічної ситуації. Вони, без належного обґрунтування, вважали, що залізородний басейн Франції на захід від запланованого кордону не має подальшого промислового потенціалу. Ці хибні висновки вплинули на компромісність переговорів, які Бісмарк вів із французькою стороною щодо остаточного встановлення лінії державного кордону.

За першим варіантом карти нового кордону, О. фон Бісмарк майже повністю відрізав Францію від прямого доступу до Люксембургу та позбавляв її всіх відомих залізородних родовищ. Французька дипломатія прагнула за будь-яку ціну уникнути такого сценарію. Другий варіант карти перед-

бачав збереження прямого доступу Франції до Люксембургу та часткове утримання французької частини оолітового залізородного басейну, тоді як Німеччина отримувала розвідану частину високоякісних родовищ. Згодом на адресу французької делегації, зокрема А. Тьєра, пролунало чимало критики як на слабких переговорників. Особливо гостро висловлювався інженер Еме Лаусседат (фр. Aimé Laussedat, 1819–1907), очевидець подій, якому доручили технічне креслення нового кордону¹. В останні хвилини погоджень, новопризначений міністр фінансів Франції Огюстен Пуйє-Кертъє продемонстрував майстерність у переговорах і домогся невеликої корекції лінії кордону — вона багато значила для майбутнього розвитку металургії регіону. Останню поступку — селище та заводи Вільрю (Villerupt) у Лотарингії — Бісмарк ввічливо залишив Франції, оскільки Пуйє-Кертъє був акціонером цих підприємств (Vaillot, B. 2021, p. 9).

У спогадах інженер Ейме Лаусседат (1901) передає зміст дискусії, яка мала місце між Бісмарком і міністром Пуйє-Кертъє, та яку Лаусседат записав зі слів останнього. За розрахунками Вільгельма Хаушекорна, стверджував Лаусседат, металургійне селище Вільрю мало відійти Німеччині. На одній із зустрічей Бісмарк заявив, що більше не має наміру робити територіальних поступок. Пуйє-Кертъє, норманець за походженням, задалегідь продумав невеличку хитру дипломатичну стратегію. «Якби ви були переможеною стороною, — звернувся він до Бісмарка, — я даю вам слово, що не змушував би вас стати французом. А тут ви змушуєте мене стати німцем». «Що ти маєш на увазі? — вигукнув канцлер. — Хто говорить про захоплення вашої Нормандії? Я вас зовсім не розумію». «Все дуже просто. Я один із головних акціонерів металургійних заводів у Вільрю, і ви чітко бачите, що, захоплюючи цей район, ви робите мене німцем». «Ну, добре, — відповів Бісмарк, — не плачте про це. Я залишу вам Вільрю, але не просіть більше нічого, інакше я заберу його назад»².

1871 р. канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, визначаючи нову лінію кордону з Францією, анексував лише ті території, де були розвідані залізородні родовища — насамперед східний край геологічної формації вздовж річки Мозель. Франції він залишив, за влучним висловом сучасників, «лише крихти, що впали зі столу» — селище Вільрю (Villerupt) та, окрім узбережжя Мозеля, два залізородні басейни, які вважалися другорядними — Лонгві та Нансі. За умовами Франкфуртського договору 1871 р., Франції вдалося зберегти символічно важливе ельзаське місто Бельфор, гарнізон якого героїчно тримав оборону проти німецько-пруських військ (Rondeau, B. 2024, p. 71). Це стало можливим завдяки компромісній корекції кордо-

¹ La frontière: comment fut tracée la frontière Franco-Allemande en 1871 // L'Independant Franc-Comtois. № 28. 1901. 28–29 octobre. URL: <https://lnk.ua/jVW1DG24k>

² Цит. за: La frontière: comment fut tracée la frontière Franco-Allemande en 1871 // L'Independant Franc-Comtois. № 29. 1901. 28–29 octobre. URL: <https://lnk.ua/YN30D3A4J>

ну: в обмін на Бельфор Франція погодилася передати Німецькій імперії район Тьонвіля (фр. Thionville) у Лотарингії — стратегічно важливий вузол (Zind, P. 1979, p. 11).

1871 р. німецькі металурги та геологи Карл Штумм і Вільгельм Хаушекер не порушували питання про можливе використання високофосфорних руд для сталеливарного виробництва. На той час такої технології ще не існувало. Лише після 1878 р. англійський металург Сідні Джилкріст Томас (англ. Sidney Gilchrist Thomas, 1850–1885) разом з двоюрідним братом Персі Джилкрістом (англ. Percy Gilchrist, 1851–1935) розробили спосіб переробки чавуну з високим вмістом фосфору на сталь — так званий томасівський процес.

Невдовзі після цього французькі геологи почали наполягати на глибших геологічних дослідженнях. Було виявлено, що основна, багатша частина Лотаринзького залізорудного басейну залишилася в межах Франції. Саме Франція першою почала активно впроваджувати томасівський процес 1890-х рр. (Casarotto, J. T. 2023, p. 337–339; Hartshorne, R. 1950, p. 209; Mioche, P., Godelier, É., Kharaba, I. & Raggi, P. 2022, p. 273; Roesler, M. 1921, p. 56)¹.

На глибоке розчарування німецької сторони, виявилось, що не включена до кордонів 1871 р. частина округу Брій (фр. Briey) — лише 8% площі та 4% населення з загального обсягу території, на яку претендувала Німецька імперія, — насправді була продовженням басейну Лонгві та одним із найбагатших, на той час іще нерозвіданих, залізорудних регіонів Франції (Hartshorne, R. 1950, p. 209–250). Завдяки цим покладам французька Лотарингія після 1890 р. змогла стрімко наростити виробництво сталі. 1913 р. в департаменті Мьорт і Мозель було вироблено 3 546 000 т чавуну, що становило понад 69% загального обсягу виробництва чавуну у Франції (5 123 000 т) (Casarotto, J. T. 2023, p. 337–339). До початку Першої світової війни (1914) видобуток залізної руди у французькій Лотарингії значно перевищив обсяги виробництва в Люксембурзі й наблизився до рівня німецької Лотарингії (фр. Lorraine annexée) (Roesler, M. 1921, p. 56). Перед 1914 р. Франція виробляла значно більше залізної руди, ніж споживала, і експортувала надлишки до Бельгії, Люксембургу та Німеччини. Частка французького імпорту руди в Німеччині постійно зростала, що, за спостереженням М. Реслера, посилювало стратегічну мотивацію Німеччини до війни (Roesler, M. 1921, p. 59).

До 1890-х рр. міжнародна система залишалася нестабільною, постійно змінюючись через перегрупування альянсів, двосторонні угоди та ситуативні домовленості. Єдиною стабільною рисою, як іронічно зазначав Майкл Геффернен, залишався антагонізм між Францією та Німеччиною (Геффернен, М. 2011, с. 94).

¹ Géographie Lorraine. Publiée avec le concours de quatorze collaborateurs (Société Lorraine des études locales dans l'enseignement public). Nancy: Éditions Berger-Levrault, 1937. P. 346.

Американський історик-геолог Макс Реслер 1921 р. вважав, що залежність Німеччини від імпорту залізної руди суттєво підвищила її готовність розпочати Першу світову війну. Саме надлишок експорту руди з Франції та імпортозалежність Німецької імперії вплинули на її стратегію зосереджених ударів у напрямку Вердена, де розташовувався головний залізорудний басейн Франції. Північно-східна межа Франції, з її величезними мінеральними ресурсами, як наголошував Річард Хартсхорн, стала однією з найважливіших геополітичних меж в історії європейських воєн і дипломатії кількох останніх століть (Hartshorne, R. 1950, p. 209–250).

Уже 1915 р. німецький металург М. Е. Шредтер (нім. M. E. Schrödter) у виданні «Verein Deutscher Eisenhüttenleute» писав: «Безпека Німецької імперії в майбутній війні обов'язково потребує володіння всіма мінеттами («minette» — це місцева назва низькоякісної залізної руди з високим вмістом фосфору), включаючи фортеці Лонгві та Верден» (Casarotto, J. T. 2023, p. 337–339). На рік швидше, напередодні Першої світової війни — 25 червня 1914 р., той самий Шредтер опублікував у журналі «Stahl und Eisen» важливу статтю п. н. «Über die ältesten gußeisernen Ofen- und Kaminplatten» («Про найдавніші чавунні пічні та камінні плити») (Schrödter, M. E. 1914, p. 1075–1077).

Реслер також цитує меморандуми Німецької асоціації металургів і сталеливарників, зокрема статтю П. Круша (P. Krusch) у «Das neue Deutschland» від 15 березня 1918 р. У цих документах наголошувалося на стратегічній цінності мінеттного («minette» — це місцева назва низькоякісної залізної руди з високим вмістом фосфору) залізорудного басейну Лотарингії (Minette Lorraine), і обґрунтовувалася необхідність «виправити кордон» із Францією, зокрема в частині району Брій (департамент Meurthe-et-Moselle), який не був анексований після Франкфуртського договору 1871 р. Пропагандистські заклики переглянути кордони дедалі частіше описували нову війну як неминучість — майже як стратегічну потребу для економічного виживання Рейху (Roesler, M. 1921, p. 59).

Висновки. Дослідження діяльності кузень Вільрю в герцогстві Лотарингія та Бар засвідчило їхню ключову роль у віддзеркаленні військово-політичних, економічних і кліматичних процесів від XVI до XIX ст. Чавунні камінні плити, такі як плити з гербами Філіпа III Іспанського (1603, 1608 рр.), Анни-Катерини Юссон (1688 р.) та плит з Феніксами, є цінними джерелами для аналізу політичних уподобань, соціальних змін і кліматичних умов, зокрема під час Малого льодовикового періоду. Вони віддзеркалюють не лише технологічний рівень металургії, а й політичну ідентичність регіону в умовах впливу Священної Римської імперії, Іспанії та Франції.

Стратегічне значення залізорудного басейну Лотарингії та Бару, особливо після Франко-пруської війни 1870–1871 рр., підкреслює геополітичну вагу регіону в європейській історії. Помилкова геологічна оцінка німецької

сторони під час переговорів 1871 р. дала Франції змогу зберегти частину басейну Брій, що стало вирішальним для розвитку її сталеливарної промисловості наприкінці XIX ст. Дослідження підтверджує, що Лотарингія, зокрема Вільрю, була не лише центром металургії, а й ареною боротьби за ресурси, що визначала європейську геополітику напередодні Першої світової війни.

Веджвуд, С. В. 2011. Тридцятилітня війна. Москва: Астрель.

Геффернен, М. 2011. Значення Європи: географія та геополітика (Пер. з англ.). Київ: Дух і літера. 464 с.

Aimond, Ch. 1914–1917. État général et dénombrement du duché de Bar au XVIIe siècle (pp. 1–100); Bar-le-Duc à la fin du XVIe siècle (1559–1598). *Mémoires de la Société des lettres, sciences et arts de Bar-le-Duc et de Commercy*. 42 (5e série, II). Bar-le-Duc: Imprimerie Contant-Laguerre. P. 121–376.

Bassompierre. 1873. Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre. Première édition. T. 2. Paris: Librairie de la Société de l'histoire de France.

Bonnabelle, C. 1890. Saint-Mihiel, son abbaye, ses dépendances et aperçu sur le canton. *Mémoires de la Société des lettres, sciences et arts de Bar-le-Duc*. 2e série. T. VIII. Bar-le-Duc: Contant-Laguerre, imprimeur-éditeur. P. 29–179.

Carpentier, H. 1912. Plaques de cheminées. T. 1. Paris. 472 p.

Casarotto, J. T. 2023. La sidérurgie des Wendel between Orne and Fensch 1704–1978. Fensch Vallée éditions.

Dietrich, P.-F. de. 1799–1800. Des gîtes de minéral, forges, salines... De la Lorraine méridionale. T. 3. Paris. 619 p.

Diederich, É. 1914. Inventaire descriptif des TAQUES du Musée Historique de Luxembourg. [Online]. Available at: <https://sal0.li/FD2a4DE>

Du Boys de Riocour, N. 1861. Relation des sièges et du blocus de la Mothe (1634–1642–1645). Chaumont.

Duvernoy, É. 1929. Gouverneurs et intendants de la Lorraine au dix-septième siècle. *Annuaire de la Société d'histoire et d'archéologie de la Lorraine*. T. XXXVIII. P. 1–32.

Hartshorne, R. 1950. The Franco-German Boundary of 1871. *World Politics*. № 2 (2). P. 209–250.

Horikoshi, K. 2007. L'industrie du fer en Lorraine. XIIe — XVIIe siècles. Langres: Édition Dominique Guéniot. 515 p.

Kaiser, J.-B. 1938. La forge de Villerupt au XVIIe siècle. *Annuaire de la Société d'histoire et d'archéologie de la Lorraine*. T. XLVII. P. 115–132. Metz: Imprimerie Paul Even.

Mioche, P., Godelier, É., Kharaba, I., & Raggi, P. (dir.). 2022. Dictionnaire historique de la sidérurgie française. Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence. 814 p.

Palasi, P. 2016. Mots, cris et devises emblématiques dans l'Europe occidentale médiévale et moderne. Paris: Picard.

Parker, G. 2013. Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century. New Haven — London: Yale University Press. 871 p.

Rézette, M. 2025. Taques de foyer entre Meuse et Rhin. Virton. 336 p.

Roesler, M. 1921. The Iron-Ore Resources of Europe. United States Geological Survey. *Bulletin* 706. Washington: Government Printing Office. [Online]. Available at: <https://sal0.li/030abf7>

Rondeau, B. 2024. L'armée allemande. 1870–1945. Grandeur et chute d'une force implacable. Paris: Buchet-Chastel. 351 p.

Schrödter, E. 1914. Ueber die ältesten gußeisernen Ofen- und Kaminplatten. *Stahl und Eisen*. 25 Juni. S. 1075–1077.

Vaillot, B. 2021. Lorsque la carte crée le territoire: l'invention de l'Alsace-Lorraine. *Mappemonde*. <https://doi.org/10.4000/mappemonde.6440>

Watrin, C. 1937. Simple étude sur les plaques de cheminées lorraines. *Bulletin de la Société des Naturalistes et Archéologues du Nord de la Meuse*. № 1–2–3. 24 p.

Zind, P. 1979. Alsace Lorraine, une nation interdite (1870–1940). Paris: Copernic. 691 p.

Vedzhzhvud, S. V. 2011. Trydtsiatyletnaya voyna [The Thirty Years' War]. Moskva: Astrel. [In Russian].

Heffernen, M. 2011. Znachennia Yevropy: heohrafia ta heopolityka [The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics] (Per. z anhl.). Kyiv: Dukh i litera. 464 s. [In Ukrainian]

Aimond, Ch. 1914–1917. État général et dénombrement du duché de Bar au XVIIe siècle (pp. 1–100); Bar-le-Duc à la fin du XVIe siècle (1559–1598). Mémoires de la Société des lettres, sciences et arts de Bar-le-Duc et de Commercy. 42 (5e série, II) [1914–1917. General State and Census of the Duchy of Bar in the 17th Century (pp. 1–100); Bar-le-Duc at the End of the 16th Century (1559–1598).

Memoirs of the Society of Letters, Sciences and Arts of Bar-le-Duc and Commercy. 42 (5th series, II)]. Bar-le-Duc: Imprimerie Contant-Laguerre. P. 121–376. [In French].

Bassompierre. 1873. Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre [Journal of My Life. Memoirs of Marshal of Bassompierre]. Première édition. T. 2. Paris: Librairie de la Société de l'histoire de France. [In French].

Bonnabelle, C. 1890. Saint-Mihiel, son abbaye, ses dépendances et aperçu sur le canton [Saint-Mihiel, Its Abbey, Its Dependencies and Overview of the Canton]. *Mémoires de la Société des lettres, sciences et arts de Bar-le-Duc*. 2e série. T. VIII. Bar-le-Duc: Contant-Laguerre, imprimeur-éditeur. P. 29–179. [In French].

Carpentier, H. 1912. Plaques de cheminées [Fireplace Plates]. T. 1. Paris. 472 p. [In French].

Casarotto, J. T. 2023. La sidérurgie des Wendel between Orne and Fensch 1704–1978 [The Wendel Iron and Steel Industry between Orne and Fensch 1704–1978]. Fensch Vallée éditions. [In French].

Dietrich, P.-F. de. 1799–1800. Des gîtes de minéral, forges, salines... De la Lorraine méridionale. [On the Ore Deposits, Forges, Saltworks... Of Southern Lorraine]. T. 3. Paris. 619 p. [In French].

Didderich, É. 1914. Inventaire descriptif des TAQUES du Musée Historique de Luxembourg [Descriptive Inventory of FIREBACKS at the Historical Museum of Luxembourg]. [Online]. Available at: <https://salo.li/FD2a4DE> [In French].

Du Boys de Riocour, N. 1861. Relation des sièges et du blocus de la Mothe (1634–1642–1645) [Account of the Sieges and Blockade of La Mothe (1634–1642–1645)]. Chaumont. [In French].

Duvernoy, É. 1929. Gouverneurs et intendants de la Lorraine au dix-septième siècle [Governors and Intendants of Lorraine in the Seventeenth Century]. *Annuaire de la Société d'histoire et d'archéologie de la Lorraine*. T. 38. P. 1–32. [In French].

Hartshorne, R. 1950. The Franco-German Boundary of 1871 [The Franco-German Boundary of 1871]. *World Politics*. № 2 (2). P. 209–250. [In English].

Horikoshi, K. 2007. L'industrie du fer en Lorraine. XIIe — XVIIe siècles [The Iron Industry in Lorraine. 12–17th Centuries]. Langres: Édition Dominique Guéniot. 515 p. [In French].

Kaiser, J.-B. 1938. La forge de Villerupt au XVIIe siècle [The Forge of Villerupt in the 17th Century]. *Annuaire de la Société d'histoire et d'archéologie de la Lorraine*. T. XLVII. P. 115–132. Metz: Imprimerie Paul Even. [In French].

Mioche, P., Godelier, É., Kharaba, I. & Raggi, P. (dir.). 2022. Dictionnaire historique de la sidérurgie française [Historical Dictionary of French Iron and Steel Industry]. Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence. 814 p. [In French].

Palasi, P. 2016. Mots, cris et devises emblématiques dans l'Europe occidentale médiévale et modern [Words, Cries and Emblematic Mottos in Medieval and Modern Western Europe]. Paris: Picard. [In French].

Parker, G. 2013. Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century. New Haven — London: Yale University Press. 871 p. [In English].

Rézette, M. 2025. Taques de foyer entre Meuse et Rhin [Firebacks between Meuse and Rhine]. Virton. 336 p. [In French].

Roesler, M. 1921. The Iron-Ore Resources of Europe. United States Geological Survey. Bulletin 706. Washington: Government Printing Office. [Online]. Available at: <https://saloi/030abf7> [In English].

Rondeau, B. 2024. L'armée allemande. 1870–1945 [The German Army. 1870–1945. Rise and Fall of an Implacable Force]. *Grandeur et chute d'une force implacable*. Paris: Buchet-Chastel. 351 p. [In French].

Schrödter, E. 1914. Ueber die ältesten gußeisernen Ofen- und Kaminplatten [On the Oldest Cast Iron Stove and Fireplace Plates]. *Stahl und Eisen*. 25 Juni. S. 1075–1077. [In German].

Vaillot, B. 2021. Lorsque la carte crée le territoire: l'invention de l'Alsace-Lorraine. Mappemonde [When the Map Creates the Territory: The Invention of Alsace-Lorraine. Mappemonde]. <https://doi.org/10.4000/mappemonde.6440> [In French].

Watrin, C. 1937. Simple étude sur les plaques de cheminées lorraines [Simple Study on Lorraine Fireplace Plates]. *Bulletin de la Société des Naturalistes et Archéologues du Nord de la Meuse*. № 1–2–3. 24 p. [In French].

Zind, P. 1979. Alsace Lorraine, une nation interdite (1870–1940) [Alsace Lorraine, a Forbidden Nation (1870–1940)]. Paris: Copernic. 691 p. [In French].

УДК 78.034(477)«16»:783.2.071:130.2: 141.134.3

DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347298>

А. Б. Поцелуйко

ORCID: 0000-0002-1078-7615

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

A. Potseluko

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

СУПРАСЛЬСЬКІ КАНТИКИ XVII ст. ЯК ПАМ'ЯТКА БАРОКОВОЇ СЛОВЕСНО-МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

*The Supraśl Canticles of the Late 17th Century as a Monument
of the Baroque Verbal and the Musical Culture
of the Kyiv Metropolitanate*

*У статті проведено історико-джерелознавчий та стилістичний аналіз
Супрасльських кантиків кінця XVII ст. як пам'ятки духовної музики Київ-
ської митрополії. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході,*